

УДК 336.143

Ящук Т.А.

викладач кафедри маркетингу та управління бізнесом
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ФІНАНСУВАННЯ

SYSTEM OF THE HIGHER EDUCATION IN UKRAINE AND ITS FINANCING

АНОТАЦІЯ

У статті доведено значущість ефективного функціонування закладів вищої освіти для трансформації економіки на ринкових засадах та подальшого соціально-економічного розвитку держави. Проаналізовано процес становлення системи вітчизняної вищої освіти за часів незалежності та визначено тенденції і закономірності, які йому притаманні. Показано сутність та особливості фінансування вищих навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів протягом останніх років. Обґрунтовано необхідність диверсифікації джерел фінансування університетів як необхідного чинника, який впливає на підвищення якості підготовки фахівців та розвитку країни в цілому.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, держава, бюджетне фінансування, диверсифікація джерел фінансування, позабюджетні ресурси, фінансова автономія.

АННОТАЦИЯ

В статье доказана значимость эффективного функционирования высших учебных заведений для трансформации экономики на рыночных принципах и дальнейшего социально-экономического развития государства. Проанализирован процесс становления системы отечественного образования за период независимости и определены тенденции и закономерности, которые ему присущи. Показано сущность и особенности финансирования высших учебных заведений за счет бюджетных средств в течение последних лет. Обоснована необходимость диверсификации источников финансирования университетов как необходимого фактора, который влияет на повышение качества подготовки специалистов и развития страны в целом.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, государство, бюджетное финансирование, диверсификация источников финансирования, внебюджетные ресурсы, финансовая автономия.

ANNOTATION

In an article the significance of effective functioning of higher educational institutions for transformation of economy on the market principles and further social and economic development of the state is proved. Process of formation of system of domestic education during independence is analyzed and tendencies and regularities, which are inherent in it, are defined. It shows an entity and features of financing of higher educational institutions at the expense of budgetary funds in recent years. Need of diversification of sources of universities financing as necessary factor, which influences improvement of specialists quality training and country development, is justified.

Keywords: higher educational institutions, state, budgetary financing, diversification of sources of financing, extra budgetary resources, financial autonomy.

Постановка проблеми. Реформування економіки та потреба підвищення її ефективності обумовлюють необхідність забезпечення усіх галузей професійними кадрами. Перетворення в суспільстві, соціально-економічний прогрес країни можливі лише завдяки талановитим науковцям, кваліфікованим спеціалістам та усім іншим фахівцям з якісною освітою. Теорією і практикою ринкових трансформацій доведено,

що освіта і наука є одними із основних джерел забезпечення високих та стійких темпів економічного росту країни.

У зв'язку з цим, провідна роль тут належить вищій професійній освіті, яка забезпечує одержання особистістю вищої освіти і кваліфікації в обраній сфері професійної діяльності. Державна політика щодо вищої освіти, визначаючи напрямки її розвитку, створює основу для диверсифікації складу висококваліфікованих фахівців в економіці.

З часів незалежності в Україні відбувається процес трансформації системи підготовки висококваліфікованих кадрів у напрямку забезпечення її відповідним світовим стандартам якості навчання, змінюючи склад і структуру навчальних закладів, надаючи вузам свободу у виборі джерел фінансових ресурсів, а також можливість комерціалізації своєї діяльності.

Досвід провідних країн світу показує, що одним з найважливіших важелів управління цим процесом є державний механізм фінансування вузів. Витрати на освіту є інвестиціями в подальший розвиток економіки, оскільки розвиток усіх її галузей безпосередньо залежить від рівня освіченості суспільства.

Таким чином, перехід до ефективного функціонування вищої освіти поряд із посиленням вимог швидкого оновлення знань неминує викликає необхідність зміни колишніх методів фінансування, які в нових умовах виявляються не в змозі забезпечити масштабну підготовку фахівців на високому рівні. Це ставить перед системою вищої освіти проблему створення таких механізмів фінансування, які забезпечували підготовку кадрів вищої кваліфікації за умови ефективного використання ресурсів.

Усе це визначає актуальність теоретичного обґрунтування напрямів удосконалення діяльності вищих навчальних закладів та важливої проблеми їх фінансового забезпечення у контексті недостатності бюджетних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі теоретичні проблеми функціонування системи вищої освіти, а також фінансового забезпечення вищої школи присвячені праці вітчизняних вчених: В. Андрущенко, В. Базилевича, Т. Боголіб, Я. Болубаша, С. Буковинського, О. Василика, В. Гейця, В. Глушченка, О. Грішньої, А. Даниленка,

І. Каленюк, Т. Кондрашова, В. Кременя, В. Кудряшова, В. Куценко, Е. Лібанової, С. Ніколаєнка, Н. Новікова, Т. Оболенської, К. Павлюк, Д. Полозенка, С. Салиги, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія, О. Яришко та інших.

Зарубіжні науковці А. Анчишкин, О. Арзякова, М. Блауг, А. Беляков, Г. Беккер, Ч. Бексон, А. Ватер, Дж. Вейзе, П. Друкер, К. Ерроу, В. Єврошин, В. Жамін, Н. Кельчевська, Е. Князев, Т. Личагіна, О. Пахомова, Е. Попов, Д. Пузанков, С. Смирнов, С. Струмлілн, Д. Чупрунов досліджували питання вибору оптимальних моделей фінансування закладів освіти, закономірностей впливу обсягів фінансових ресурсів на ефективність підготовки кадрів вищої кваліфікації тощо.

Разом з тим, потребують подальшого дослідження особливості застосування механізму диверсифікації джерел фінансування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів в сучасних умовах.

Мета статті – проаналізувати систему закладів вищої освіти, яка склалася і функціонує в Україні. Дослідити сутність фінансового механізму функціонування закладів вищої освіти як найважливішого чинника їх діяльності. Обґрунтувати найважливіші напрями удосконалення процесів ефективного використання навчальними закладами фінансових ресурсів. Для досягнення мети були використані методи структурного аналізу, синтезу, індукції, дедукції, історичного та логічного підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація державних гарантій права громадян на вищу освіту забезпечується шляхом створення системи і відповідних умов для отримання такої освіти. За сучасних умов поняття «система вищої освіти» трактується як сукупність інституційних чинників, які забезпечують її реалізацію: мережа начальних закладів, стандарти вищої освіти, освітні програми, кадрове, наукове, методичне, матеріальне, фінансове забезпечення тощо.

Приєднавшись до Болонської конвенції, Україна розпочала трансформацію системи підготовки висококваліфікованих кадрів у напрямку її відповідності світовим стандартам, змінюючи структуру і напрями діяльності закладів вищої освіти, передусім, надаючи їм автономію та свободу у виборі джерел фінансових коштів,

а також можливість комерціалізації своєї основної діяльності.

Модернізація існуючої освітньої системи потребує вирішення ряду проблем, серед яких: неготовність вищих навчальних закладів до функціонування в умовах ринкової економіки; зниження якості освіти і конкурентоспроможності освітніх установ на глобальному ринку; відсутність ефективного партнерства між державою, вищими навчальними закладами та бізнесом; невідповідність між пропозицією освітніх послуг і попитом на них з боку ринку праці; дефіцит висококваліфікованих кадрів; застаріла матеріально-технічна база.

Проблеми освітньої системи загострюються під впливом глобалізації та інтенсифікації економічних, міжнародних, науково-технічних, освітніх, культурних відносин; бурхливого розвитку та інтенсивного поширення комп'ютерної техніки та інформаційних технологій; все більш вираженої орієнтації суспільного виробництва на людину, на задоволення її швидко змінюваних потреб, прагнень та інтересів; зміщення проблем ресурсного забезпечення бізнес-структур в сферу усвідомлення і визнання визначальної ролі людського чинника у забезпеченні належної ефективності виробництва та управління ним [1, с. 13].

Усі ці проблеми безпосередньо пов'язані із функціонуванням сучасної мережі вищих навчальних закладів, основи якої були закладені ще у радянські часи. Протягом останніх десятиріч відбувався процес її зміни та трансформації, на який впливали як об'єктивні, так і суб'єктивні причини (табл. 1).

Як бачимо з табл. 1, протягом 1995–2011 років збільшувалась чисельність навчальних закладів (на 36,9%) та кількість студентів (на 130,8%), які в них навчалися. Проте, у 20015–2016 навчальному році спостерігаємо тенденцію до зменшення як закладів, так чисельності студентів. Це призвело до появи негативної тенденції зниження рівня освіченості населення – якщо у 2010 році чисельність студентів у розрахунку на 10000 населення складала 465, у 2015 ця цифра становила 322.

Сучасний стан вітчизняної освіти, зазвичай, характеризується в першу чергу з позицій недостатності бюджетних коштів, що виділяються державою для забезпечення функціонування

Таблиця 1

Вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації

Показники	Навчальні роки				
	1995/1996	2000/2001	2005/2006	2010/2011	2015/2016
Кількість закладів – всього, од., у тому числі за формами власності	255	315	345	349	288
• державною та комунальною	191	223	232	243	208
• приватною	64	92	113	106	80
Чисельність студентів – всього, осіб	922838	1402904	2203830	2129835	1375160
Чисельність студентів у розрахунку на 10000 населення	180	285	470	465	322

Джерело: складено автором за [2]

ня цієї сфери діяльності. У таких умовах всі інші проблеми, пов'язані із функціонуванням освіти, доступністю якісної освіти для різних верств населення, повнішим задоволенням запитів студентів і навіть вимог ринку праці щодо якості підготовки фахівців не є актуальними. У цих умовах введено у практику, що фінансуватися з бюджету повинні лише основні види витрат освітніх установ – оплата праці науково-педагогічних працівників та обслуговуючого персоналу, стипендії, оплата комунальних послуг.

Аналізуючи видатки зведеного бюджету України на освіту (табл. 2), бачимо, що протягом останніх років на функціонування і розвиток вітчизняної вищої освіти виділяється менше двох відсотків ВВП (винятком є 2010 рік, коли ця цифра становила 2,3%).

Також спостерігається тенденція зменшення витрат на підготовку фахівців вищої кваліфікації у структурі загальних видатків на фінансування освітньої галузі – якщо у 2000 р. на вищу освіту припадало 32,3% загальних витрат, то у 2016 р. – лише 28,0%.

Не менш важливими також є якісні характеристики процесу фінансування освітньої діяльності. Так, чинний порядок бюджетного фінансування має деякі протиріччя із законодавством про освіту, а також внутрішні протиріччя та недоліки, які посилюються практикою його застосування. Це знижує ефективність використання бюджетних коштів, призводить до значних трансакційних витрат.

Також у законодавчій базі, яка визначає процедуру бюджетного фінансування освіти, відсутній механізм, що дозволяє з єдиних пози-

цій вирішувати окремі питання фінансування, що виникають, керуючись критерієм – цілями, на досягнення яких спрямовуються бюджетні кошти. Таке становище зумовлено прийнятим трактуванням визначення цільового характеру використання бюджетних коштів, не пов'язаним ні з освітнім процесом, ні з його результатами, а заснованим виключно на дотриманні встановлених кошторисних призначень в рамках економічної бюджетної класифікації. Таким чином, можливості навчальних закладів маневрувати ресурсами носять обмежений характер, тому що пов'язані із необхідністю суворого дотримання встановлених бюджетних процедур.

Світова практика показує, що за необхідної організації діяльності вищих навчальних закладів вони здатні не лише окуповувати й фінансувати самих себе, а й бути катализатором інновацій та економічного зростання. При цьому держава зосереджує свої зусилля на регулюванні довготермінових і загальносистемних параметрів функціонування й розвитку освіти, насамперед, на підтримці й поширенні інновацій.

Визначальне значення має формування інноваційного бюджету освіти та інноваційного державного замовлення, до якого можуть входити витрати на підтримку інновацій і науки, підготовку й підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, придбання обладнання і предметів тривалого користування, формування виробничих фондів, капітальне будівництво приміщень та інфраструктури, капітальний ремонт, капітальні трансферти, створення резервів тощо [3, с. 107–108].

Таблиця 2

Видатки зведеного бюджету України на освіту у 2000–2016 роках

Показники	Загальні видатки зведеного бюджету, млн.грн.	Видатки у% до		Видатки на окремі підгалузі у% до видатків на галузь
		загальних видатків	ВВП	
2000 р.				
На освіту, всього	7085,5	14,7	4,2	100,0
У тому числі на вищу	2285,5	4,7	1,3	32,3
2005 р.				
На освіту, всього	26801,8	18,1	6,1	100,0
У тому числі на вищу	7934,1	5,7	1,8	29,6
2010 р.				
На освіту, всього	79836,0	21,1	7,4	100,0
У тому числі на вищу	24998,4	6,6	2,3	31,3
2014 р.				
На освіту, всього	100105,6	19,1	6,4	100,0
У тому числі на вищу	28340,5	5,4	1,8	28,3
2015 р.				
На освіту, всього	114193,5	16,8	5,8	100,0
У тому числі на вищу	30981,8	4,6	1,6	27,1
2016 р.				
На освіту, всього	109155,2	15,6	6,6	100,0
У тому числі на вищу	30595,9	4,4	1,9	28,0

Джерело: складено автором за [2]

Антонов А. В. вважає, що оцінка стану фінансового забезпечення ВНЗ та вивчення альтернативних джерел фінансування вищої освіти дозволяють чітко виокремити основні вектори реформування фінансового забезпечення надання якісних освітніх послуг і активізації наукових та науково-дослідних робіт:

– зміна з витратного підходу фінансування ВНЗ на диференційований підхід, який має здійснюватись за результатами атестації вищих навчальних закладів;

– пошук більш поглибленого адресного використання коштів соціальної підтримки фінансування навчання малозабезпечених категорій здобувачів вищої освіти;

– розробка нормативів розрахунку вартості освітніх послуг, як для громадян України, так і для іноземців, а також прийняття нормативних актів обмежувачого характеру, які заборонять ВНЗ встановлювати вартість навчання за кошти фізичних та юридичних осіб нижчою, ніж вартість підготовки за кошти державного бюджету;

– вжиття заходів, спрямованих на підвищення якості освітніх послуг ВНЗ та зростання їх рейтингу серед кращих університетів європейських країн;

– розробка мотиваційних та стимулюючих заходів активізації наукової та науково-дослідної діяльності ВНЗ коштами вітчизняних та іноземних замовників;

– запровадження як альтернативного джерела фінансового забезпечення вищої освіти освітнього податку [4].

Висновки. Сучасний стан вищої освіти характеризується, передусім, з позицій недостатності бюджетних коштів, що виділяються державою для забезпечення функціонування цієї сфери діяльності.

Недостатнє фінансування вузів, нестача власних фінансових ресурсів негативно впли-

вають на розвиток матеріальної бази, рівень і якість підготовки фахівців, ставлять під загрозу існування потужного вузівського освітнього і науково-дослідного потенціалу, негативно впливаючи на рівень соціально-економічного розвитку країни.

З метою підвищення ефективності та більш раціонального використання вищою школою фінансових коштів необхідно розширити фінансову автономію вузів, значно підвищивши рівень їх фінансово-господарської самостійності. Зростання фінансових можливостей вузів за рахунок державних і позабюджетних джерел фінансування та адекватне їх застосування підвищує можливості використання академічного потенціалу університетів, сприяє розвитку вищої школи як однієї із найважливіших умов для поступального розвитку держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи : монографія; за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра екон. наук, проф. І. М. Грищенко. – К., 2015. – 260 с.
2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року : статистичний бюлетень [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2016/1-1_03_00_03_2016.htm.
3. Дмитришин М. В. Формування та ефективність фінансового механізму вищих навчальних закладів : монографія / М. В. Дмитришин. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – 164 с.
4. Антонов А. В. Державне регулювання фінансового забезпечення функціонування вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / А. В. Антонов // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Державне управління. – 2015. – Вип. 252. – С. 157–164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2015_263_252_28.